

1.01
Prejeto 7. 5. 2001

UDK 323.1(497.15):297

Jurij Perovšek*

Vprašanje etnične posebnosti Muslimanov v razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923

IZVLEČEK

V razpravi avtor predstavlja stališča posameznih članov Komunistične stranke Jugoslavije o etnični posebnosti Muslimanov, ki so jih izrazili v znani javni teoretskopolični razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923. Ugotavlja, da je naslednica KSJ, Zveza komunistov Jugoslavije, tako stališče sprejela ter politično in pravno uveljavila šele leta 1968 v okviru tedanje Socialistične federativne republike Jugoslavije. Avtor opozarja, da so stališča o nacionalni posebnosti Muslimanov, ki so se v KSJ pojavila že leta 1923 sestavni del zgodovinske celote teoretičnih, političnih, vojaških in mednarodnih prizadevanj za doseg enakopravnega položaja muslimanskega naroda v zapletenih medsebojnih odnosih južnoslovanskih narodov v 20. stoletju.

Ključne besede: Jugoslavija, Komunistična stranka Jugoslavije, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Muslimani, nacionalna individualnost, nacionalno vprašanje

ABSTRACT

THE QUESTION OF THE ETHNIC PECULIARITY OF THE YUGOSLAV MOSLEMS IN THE DEBATE ON THE NATIONAL QUESTION BY THE YUGOSLAV COMMUNISTS IN 1923

In the paper, the author presents the opinions of some members of the Communist Party of Yugoslavia who supported the idea of the Yugoslav Moslems as a separate ethnic group during a well known political debate on the national question in 1923. He concludes that this idea was officially accepted only in 1968 by the successor of the Communist Party, the Alliance of the Communists of Yugoslavia, when it was politically and constitutionally implemented within the framework of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. He also points out that the idea of the Moslems as a separate nationality, which first emerged in the Communist Party of Yugoslavia as early as 1923, was an integral part of the ideological, political, military and international endeavours to secure equality of the Moslem nationality in the complex relations between the Southern Slav nations in the twentieth century.

Key words: Yugoslavia, Communist Party of Yugoslavia, The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Moslems, national individuality, national question

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1. E-mail: Jurij.Perovsek@guest.arnes.si

V zgodovini jugoslovanskih narodov, v letih 1918-1991 dvakrat povezanih v skupni državni okvir, gotovo lahko kot eno od temeljnih vprašanj njihovega skoraj sedemdesetletnega družbenega, političnega in državnega sobivanja označimo nacionalni problem. Ta je izhajal iz različnih pogledov, ki so se znotraj teh narodov oblikovali glede njihove vloge in položaja v jugoslovanski državni skupnosti. Ti pogledi so po eni strani izražali jugoslovansko unitaristično oziroma velikosrbsko nadvladovalno nacionalno stališče, po drugi strani pa so izražali težnje nesrbskih narodov po njihovi nacionalni uveljavitvi in ureditvi jugoslovanske države na demokratični in narodno enakopravni osnovi. Táka vsebina odnosov med jugoslovanskimi narodi se je v političnem pogledu oblikovala kmalu po nastanku prve jugoslovanske države. Uveljavljena je bila tudi v ustavnopravnem pogledu. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) kot je bilo v dvajsetih letih uradno jugoslovansko državno ime, je namreč bila država, ki je že v svojem temeljnem pravnem aktu - ustavi "zaostrila nacionalno vprašanje do njegovih skrajnosti".¹ Ustava Kraljevine SHS, sprejeta na srbski narodni praznik Vidov dan 28. junija 1921 (zato so jo imenovali tudi vidovdanska ustava), je namreč uzakonjala nacionalni unitarizem, kar je pomenilo, da ni priznavala obstoja posameznih nacionalnih individualnosti, ampak le en, t. i. "jugoslovanski" narod. Zgodovinsko že izoblikovani jugoslovanski narodi so tako po vidovdanski ustavi predstavljali zgolj "plemena" enotnega jugoslovanskega naroda. Med temi "plemeni" je ustava imenovala samo Srbe, Hrvate in Slovence, medtem ko drugih nacionalnih imen ni niti omenjala. Položaj jugoslovanskih narodov v Kraljevini SHS je oteževal še z ustavo uzakonjeni državni centralizem. Vidovdanska ustava je Kraljevino SHS obravnavala kot enoten državnopravni teritorij in je mimo vseh narodnozgodovinskih meril uzakonila razdelitev države na posamezne upravnoteritorialne enote, t. i. oblasti. Te so smele imeti največ 800.000 prebivalcev, oblikovane pa so morale biti le po naravnih, socialnih in gospodarskih merilih. S tem je ustava dosledno prelomila z dotedanji ostanki tradicionalnih državnopravnih historičnih individualnosti na jugoslovanskem ozemlju. Ustava je tudi določala, da vsaki oblasti kot predstavnik osrednje vlade načeluje veliki župan. Država je bila razdeljena na 33 oblasti, med njimi sta bili dve - ljubljanska oblast in mariborska oblast - na slovenskem ozemlju. Ustava in na njeni osnovi uvedena upravna in samoupravna ureditev, sta oblastem omogočali, da prek voljenih skupščin samoupravno urejajo nekatere pokrajinske gospodarskosocialne in kulturno-prosvetne zadeve. Pri tem so za oblastne samouprave določili različne oblike nadzora osrednjih oblasti, ki so lahko neposredno ali prek velikih županov preprečile izvajanje njihovih sklepov. Tako centralističnega državnega ustroja ni omejevalo nobeno pravno dejstvo: ne dejstvo, da je bila država upravnoteritorialno razdeljena na 33 oblasti, prav tako pa tudi ne dejstvo, da so te oblasti v določenem obsegu imele svojo samoupravo, katere pristojnosti so segale tako na področje izvršne, kot tudi na področje naredbodajne oblasti.²

¹ Ferdo Čulinović: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka. Druga knjiga (Srbija-Crna Gora-Makedonija, Jugoslavija 1918.-1945.). Zagreb 1954, str. 262.

² Podrobneje o tem Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. Pri-spevki za novejšo zgodovino, 1993, št. 1-2, str. 17-26; Miroslav Stiplovšek: Slovenski parlamentarizem 1927-1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-

Jugoslovanska politika se je na nacionalni problem, ki ga je v državnopravnem in političnem pogledu pogojila vidovdanska ustava, prvič celovito programsko in politično odzvala na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS 18. marca 1923. Na volitvah, ki so bile prve po sprejemu unitaristične in centralistične vidovdanske ustave, so nacionalne, avtonomistično-federalistične stranke dosegle velik uspeh. Njihov uspeh je bil jasen znak, da hočejo nesrbski narodi rešiti svoj nacionalni problem in si v avtonomistično ali federativno preurejeni jugoslovanski državi zagotoviti enakopraven narodnokulturni, politični in gospodarski položaj ter s tem svoboden in samolasten nacionalni razmah. To je spoznala tudi ilegalna Komunistična stranka Jugoslavije (KSJ), ki je do tedaj zastopala stališče, da nacionalni problem v Kraljevini SHS ne obstaja, oziroma ga je priznavala samo v razmerju do narodnih manjšin. Hkrati je zagovarjala stališče o obstoju enega jugoslovanskega naroda, pri čemer naj bi bili Srbi, Hrvati in Slovenci le "plemena" tega enotnega naroda. Zavzemala se je tudi za centralistično obliko državne ureditve. Po skupščinskih volitvah, ki se jih je KSJ neuspešno udeležila prek legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ), pa je vodstvo KSJ uvidelo, da komunistično gibanje potrebuje nov in dejanske jugoslovanske narodnopolitične razmere priznavajoč nacionalni program. Neuspeh NDSJ (KSJ) na volitvah je namreč poleg ostrih policijskih ukrepov proti komunistom temeljil tudi v dejstvu, da so tedaj volilce od komunističnega gibanja odbila njegova unitaristična in centralistična narodnopolitična stališča. Zato so se na II. državni konferenci KSJ, ki je bila med 9. in 12. majem 1923 na Dunaju, odločili, naj se odpre "v partijskem tisku načelno obravnavo teh vprašanj (nacionalnega vprašanja - op. J. P.)".³

Komunistična stranka Jugoslavije je skladno s sklepom svoje II. državne konference v drugi polovici leta 1923 temeljito preudarila svoje poglede na nacionalni problem. To je storila v okviru široke javne teoretskopolitične razprave, ki je o nacionalnem vprašanju potekala v glasilih legalne NDSJ od 31. maja 1923 do III. državne konference KSJ 1. - 4. januarja 1924 v Beogradu. V tej razpravi so s svojimi prispevki sodelovali vsi komunisti, ki so tvorili idejno in politično jedro tedanje KSJ, in to na način, ki je bil lasten takratnim modernim levim evropskim političnim strankam. Razprava je namreč potekala v času, ko še ni prišlo do boljše vizacije KSJ. Zato se v njej ni izražal ideološki monolitizem, pač pa je bilo uveljavljeno njemu nasprotno, demokratično, avtonomno in suvereno razčlenjevanje nacionalnega problema v jugoslovanski državi. Tak način obravnave je omogočala tudi intelektualna raven udeležencev v razpravi, saj je imela velika večina med njimi akademsko izobrazbo, ki jo je v glavnem pridobila med študijem v posameznih evropskih središčih - v Parizu, Poitiersu, na Dunaju, v Zürichu, Ženevi, Pragi in Petrogradu. Široko razgledanost razpravljalcev je poleg ostalega odlikovalo tudi dobro poznavanje tako meščanske kot tudi marksistične teorije o narodu.⁴

socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljubljana 2000, str. 40-42, 47-54.

³ Arhiv Republike Slovenije, referat za dislocirano arhivsko gradivo I. Gradivo Kominterne, šk. 2, 1923, Beschluss der Konferenz über das Referat über die politische Situation.

⁴ Jurij Perovšek: O volji po nacionalni suverenosti. (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923). Prispevki za novejšo zgodovino, 1993, št. 1-2, str. 216-217.

Razprava o nacionalnem vprašanju leta 1923 je odgovorila na vsa ključna vprašanja, ki so tedaj zadevala nacionalni problem. V razpravi je najprej prodrlo prepričanje, da v jugoslovanski skupnosti nacionalno vprašanje dejansko obstaja. Razprava je nadalje obračunala z dotodanjim unitarističnim konceptom KSJ. Med razpravljalci je izrazito prevladovala misel, da je Kraljevina SHS mnogonacionalna država treh narodov, in sicer Srbov, Hrvatov in Slovencev; to državo bolj kot vse drugo razjeda predvsem narodno vprašanje, izraženo v velikosrbskem unitarističnem in centralističnem hegemonizmu. Na tej osnovi se je nato v razpravi oblikovala njena najvažnejša programska in politična zahteva: da se mora KSJ postaviti na stran nesrbskih narodov, se boriti za pravico samoodločbe vsakega jugoslovanskega naroda posebej, v vprašanju državne ureditve pa se odločno zavzeti za federativni državnopravni princip. Ta stališča je nato sprejela tudi III. državna konferenca KSJ januarja 1924 v Beogradu.⁵

V razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923 so poleg omenjenih stališč posamezni udeleženci zagovarjali tudi poglede, ki jih je KSJ sprejela šele v kasnejših letih. Tako so slovenski komunisti (za njimi pa še nekateri drugi udeleženci v razpravi) prvi v okviru tedanje KSJ poleg Slovencev, Hrvatov in Srbov že leta 1923 kot poseben in samostojen narod upoštevali tudi Makedonce. Prav tako so prvi zahtevali, naj KSJ kot posebno državnopravno enoto vključi tudi Črno goro v svoj federativni narodno-državni načrt. Vsa ta stališča so poudarili v politični resoluciji Pokrajinskega sveta KSJ za Slovenijo 22. julija 1923 in jih nato še dopolnjevali v nadaljnjem poteku razprave.⁶ V razpravi so se pojavile tudi nekatere, za tisti in še kasnejši čas precej izstopajoče zamisli. Tako sta zagovornika federativnega nacionalnega programa KSJ, hrvaški komunist dr. Ante Ciliga in vodilni slovenski komunist v dvajsetih letih ing. Dragotin Gustinčič, zahtevala oblikovanje nacionalnih vojsk znotraj vsake posamezne nacionalne federativne države in izključno nacionalno, ne pa srbsko sestavo njihovega poveljniškega kadra.⁷ D. Gustinčič je poleg tega zahteval, naj se Srbi na Kosovu učijo albanskega jezika, Albanci pa srbskega.⁸ Srbski komunist Triša Kaclerović pa je poudaril, da je v obstoječih razmerah možno le eno: zahtevati nacionalno samoodločbo, to je, da jugoslovanski narodi ponovno, to pot kot popolnoma svobodni narodi predhodno konstituirani v neodvisne nacionalne države, ustvarijo novo, federativno skupnost, iz katere lahko tudi izstopijo, če bi to želeli.⁹

Eden od zelo zanimivih vsebinskih vidikov razprave o nacionalnem vprašanju leta 1923 je bila tudi ocena dela razpravljalcev, da so Muslimani posebna etnična

⁵ Prav tam, str. 217; Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. (Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ). Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović. Ljubljana 1990, dok. št. 50, str. 398-404 (dalje: RNV).

⁶ RNV, dok. št. 7, str. 72; Jurij Perovšek: Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1978-1979, št. 1-2, str. 17-44; isti: Slovenačkite komunisti i makedonskoto nacionalno prašanje vo 1923 godina. V: Osnovanjeto i razvojot na Komunistička partija na Makedonija, prva knjiga. Skopje 1980, str. 437-474; isti: Pogledi slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov na črnogorsko vprašanje leta 1923. Prispevki za novejšo zgodovino, 1996, št. 1-2, str. 7-20.

⁷ RNV, dok. št. 23, str. 229; dok. št. 43, str. 357.

⁸ RNV, dok. št. 8, str. 81.

⁹ RNV, dok. št. 48, str. 392.

skupnost v jugoslovanski državi. Čeprav si je to oceno delilo manjše število razpravljalcev in se v razpravi ni širše uveljavila, je za današnje raziskovanje jugoslovanske narodnostne problematike dvajsetega stoletja pomembna zato, ker lahko ugotovimo, da so posamezni jugoslovanski komunisti že leta 1923 zagovarjali stališče o posebni muslimanski nacionalni entiteti. Stališče, da so Muslimani v Bosni in Hercegovini posebna etnična skupnost je namreč naslednica KSJ, Zveza komunistov Jugoslavije (ZKJ), podprla ter politično in pravno uveljavila šele leta 1968.¹⁰ Do tega je prišlo v času, ko je ZKJ kot edina organizirana politična sila vodila celotno idejno, družbeno, politično in gospodarsko življenje tedanje druge jugoslovanske države. Tako so bili leta 1968 med drugim uresničeni tudi pogledi, ki so jih o nacionalni posebnosti Muslimanov izražali nekateri jugoslovanski komunisti že petinštirideset let pred tem. V naši razpravi bomo predstavili njihove, doslej še neobdelane poglede na vprašanje nacionalne individualnosti Muslimanov, ki glede na obdobje, v katerem so bili oblikovani, predstavljajo posebnost v jugoslovanski družboslovni in narodnopolitični misli iz let 1918-1991.¹¹

Upoštevanje etnične individualnosti Muslimanov v razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923 je imelo posebno vrednost, ker so v razpravi "dominirali srbsko-hrvaško-slovenski odnosi, posebej srbsko-hrvaški".¹² Kljub temu so nekateri razpravljalci opozorili tudi na Muslimane kot sestavni del tedanjega nacionalnega problema. Prvi je bil T. Kaclerović, ki je že julija 1923 poudaril, da je avtonomistična Jugoslovanska muslimanska organizacija (JMO) v Bosni in Hercegovini na volitvah v Narodno skupščino marca 1923 ob sebi zbrala "*vse muslimane* (podčrtal J. P.)", kar se lahko "pojasni le z nacionalnim, političnim momentom". Ocenjeval je, da je bilo "plemensko in nacionalno zbiranje (...) *muslimanov* (podčrtal J. P.)" v Bosni in Hercegovini pod vodstvom JMO "izvršeno polno". Podobno je menil, da je bilo polno izvršeno tudi zbiranje "makedonskih Turkov pod fevdalno in buržoazno zastavo Džemijeta", saj je v Makedoniji "le *muslimanska* buržoazija uspela, da za svojo fevdalno politiko pridobi in dovolj dobro *nacionalno* (podčrtal J. P.) organizira turško prebivalstvo".¹³

¹⁰ Jože Pirjevec: Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper 1995, str. 285-286. Posebej o stališču, sprejetem na 20. seji Centralnega komiteja Zveze komunistov Bosne in Hercegovine 17. 5. 1968, da so Muslimani samostojen narod, glej Atif Purivatra: Nacionalni i politički razvitak Muslimana. Sarajevo 1972, str. 30 (dalje: Purivatra, Nac. razvitak Muslimana).

¹¹ Zanimivo je, da nekateri dobri poznavalci problematike nacionalnosti Muslimanov v Jugoslaviji v svojih sicer tehtnih študijah niso opozorili na upoštevanje etničnih posebnosti Muslimanov v razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923. Glej Kasim Suljević: Nacionalnost Muslimana. Između teorije i politike. Rijeka 1981 (dalje: Suljević, Nacionalnost Muslimana); Mustafa Memić: Muslimani Crne gore u procesu oslobodilačkih pokreta (*doktorska disertacija*). Sarajevo, junij 1991 (dalje: Memić, Muslimani Crne gore).

¹² Latinka Perović: Od centralizma do federalizma. KPJ u nacionalnom pitanju. Zagreb 1984, str. 261.

¹³ RNV, dok. št. 5, str. 56, 58, 59. (O podobnih stališčih T. Kaclerovića glej tudi dok. št. 29, str. 266). - Džemijet je bila politična organizacija Turkov, Albancev in drugih muslimanov iz Makedonije, Kosova in Metohije ter dela Sandžaka. Ustanovljena je bila leta 1919, v njej pa so bili zbrani muslimansko mestno meščanstvo, veleposestniki in begi, ki so težili k ohranitvi svojih socialno-gospodarskih, verskih in nacionalnih interesov. Ime organizacije - Džemijet - pomeni družba, zbor. O vplivu JMO na uveljavljanje etnične individualnosti bosansko-hercegovskih Muslimanov v družbenem in političnem življenju Kraljevine SHS glej Atif Purivatra: Nacionalne koncepcije Jugoslovenske muslimanske organizacije. Jugoslovanski istorijski časopis, 1969, št. 4, str. 141-148; isti, Nac. razvitak Muslimana, str. 132-215, 238-248; isti: Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Sarajevo 1974.

Na nacionalno individualnost Muslimanov so opozorili tudi drugi razpravljalci. Tako je srbski komunist dr. Sima Marković, eden najvidnejših voditeljev tedanje KSJ in razpravljalec, ki je s celostno zgodovinsko razčlenbo dokazal, da so se Srbi, Hrvati in Slovenci neodvisno drug od drugega razvili v tri moderne narode,¹⁴ poudaril, da prav "primer bosansko-hercegovskih *muslimanov* najbolj nazorno kaže, kako je lahko predvsem religija *nacionalno* (podčrtal J. P.) odtujila znaten del našega (srbskega - op. J. P.) naroda". V potrditev svojega stališča je celo prilagodil znani latinski izrek *cuius regio, eius religio* (čigar dežela, njegova vera). Zapisal je, da se je včasih lahko tudi reklo: "Cuius religio, eius natio (čigar vera, njegov narod - op. J. P.). In tako je še vedno z bosansko-hercegovskimi *muslimanskimi množicami*", je nadaljeval, kajti "zanje je religija edini kriterij *narodnosti* (podčrtal J. P.)."¹⁵ V obstoj posebne muslimanske nacionalne individualnosti sta bila prav tako prepričana srbska komunista Sima Miljuš in Kosta Novaković in hrvaški komunist A. Ciliga. S. Miljuš je ugotavljal, da je od okroglo 12 milijonov prebivalcev Jugoslavije "približno 5 mil. Srbov, 3 mil. Hrvatov, 1 mil. Slovencev, po pol milijona Nemcev, Madžarov in Arnavtov (Albancev - op. J. P.) in prek pol milijona *bosanskih muslimanov* (podčrtal J. P.) in drugih manjših skupin".¹⁶ K. Novaković, ki je posebej opozarjal na srbsko hegemonijo v jugoslovanski državi, pa je poudaril, da se je po sprejemu vidovdanske ustave nacionalno zbiranje nesrbskih narodov najbolj zaostreno izrazilo na Hrvaškem in v Sloveniji. Ugotavljal je, da je tedanja vodilna hrvaška politična sila, federalistična Hrvaška republikanska kmečka stranka (HRKS) "postala v polnem pomenu besede predstavnica vsega hrvaškega naroda", medtem ko je nosilka narodnega in političnega zbiranja v Sloveniji avtonomistična Slovenska ljudska stranka (SLS). Posebej se je ustavil tudi ob narodnopolitičnem zbiranju Muslimanov. Poudaril je, da je bilo "zbiranje *Muslimanov* (podčrtal J. P.)" v Bosni izvršeno ob avtonomistični Jugoslovanski muslimanski organizaciji (JMO), v Makedoniji pa je do njega prišlo "pri *Muslimanih* Turkih pod Džemijetom".¹⁷ Tako kot za T. Kaclerovića so bili tudi zanj Muslimani poseben narodnopolitični subjekt. V tem smislu je K. Novaković opozarjal, da so "Hrvati, Slovenci in *Muslimani* (podčrtal J. P.)" po volitvah v Narodno skupščino marca 1923 oblikovali znani opozicijski Federalistični blok (sestavljale so ga HRKS, SLS in JMO) "za revizijo ustave: za avtonomijo ali federativno ureditev države".¹⁸ O Muslimanih kot posebnem nacionalnem subjektu je pisal tudi A. Ciliga. Ko je razmišljal o organiziranosti vojske v jugoslovanski državi, je poudaril, da sta hrvaško in slovensko ozemlje "okupirani z vojsko, s katero gospodari srbska buržoazija". Zahteval je, "da se srbska vojska umakne v meje Srbije in demobilizira, v ostalih pokrajinah pa naj se organizirajočasne pokrajinske vojaške sile". Ob tem je posebej poudaril, kako pomembno je, "da se od srbske vojaške okupacije osvobodijo tudi mešane pokrajine: Bosna, Vojvodina, ker prav tam srbska bur-

¹⁴ RNV, dok. št. 19, str. 192-195.

¹⁵ Prav tam, str. 194. Na omenjeno Markovićevo stališče opozarja tudi A. Purivatra. Glej Purivatra, Nac. razvitak Muslimana, str. 46.

¹⁶ RNV, dok. št. 18, str. 123.

¹⁷ RNV, dok. št. 26, str. 243.

¹⁸ RNV, dok. št. 26, str. 244.

žoazija izvaja, opirajoč se na svojo vojsko, najhujši teror nad Hrvati, *muslimani* (podčrtal J. P.) in nac. manjšinami".¹⁹

Omenjeni razpravljalci, ki so tudi z drugimi stališči izstopali v razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923,²⁰ so torej utemeljevali mnogonacionalni značaj jugoslovanske države s poudarkom, da v njej obstaja tudi posebna muslimanska narodna individualnost. K. Novaković je še opozoril, da si Muslimani prek svojih narodnopolitičnih organizacij prizadevajo doseči avtonomističen državnopravni položaj v Kraljevini SHS. Taki so bili tudi pogledi vidnega hrvaškega komunista Augusta Cesarca, ki je zelo odločno poudaril: "A za kaj smo lahko mi, proletarska demokracija, če ne za tisto, za kar so se potlačeni narodi posameznih pokrajin (...) jasno izrekli"? - "Za kaj, če ne za avtonomijo tam, kjer *narodi* (podčrtal J. P.) zahtevajo avtonomijo (...) kot Slovenci, *bosanski muslimani* (podčrtal J. P.) in Črnogorci" - za kaj, če ne za neko širšo federacijo kot jo zahtevajo "Makedonci in mogoče tudi Črnogorci" in "za kaj, če ne za federacijo ali konfederacijo kot to zahtevajo Hrvati?"²¹ Na avtonomistična prizadevanja Muslimanov je opozarjal tudi slovenski komunist Vladimir Martelanc. Ugotavljal je, da se je Hrvaški republikanski kmečki stranki, Slovenski ljudski stranki, Jugoslovanski muslimanski organizaciji in Vnatrešni makedonski revolucionarni organizaciji "posrečilo pridobiti na svojo stran široke delovne plasti, posebno kmetskega prebivalstva s tem, da se jih je navdušilo za boj proti hegemoniji srbskega kapitala, za nacionalno enakopravnost in avtonomijo oz. federacijo".²² V. Martelanc je bil edini slovenski udeleženec v razpravi, ki je opozoril na Muslimane kot narodnopolitični dejavnik v jugoslovanski državi. Drugi udeleženci jih niso omenjali oziroma so, kot D. Gustinčič, o muslimanih pisali le v zvezi z versko in socialnogospodarsko (fevdalno) sestavo Bosne in Hercegovine.²³ V spoznavanju muslimanske nacionalne individualnosti je bilo tedaj na Slovenskem najdlje socialnoreformno usmerjeno Prepeluh-Lončarjevo Združenje slovenskih avtonomistov. Njihovo glasilo Avtonomist je 7. aprila 1923 zapisal, da je Kraljevina SHS država petih nacionalnih entitet, ki jih predstavljajo "Slovenci, Hrvati, Srbi, *muslimani* (podčrtal J. P.) in Makedonci".²⁴ Sicer pa lahko opozorimo, da je bila v slovenski kulturnopolitični misli že dobro desetletje pred tem oblikovana ocena, da so Muslimani posebna etnična skupnost. Leta 1912 je o tem v katoliški znanstveni reviji Čas pisal študent slavistike in klasične filologije Ivan Mazovec, ki je leta 1911 potoval po Bosni in Hercegovini. I. Mazovec je bil na Slovenskem prvi, ki je ugotovil, da se tudi bosanski Muslimani ne ločujejo od drugih samo po veri, ampak, da predstavljajo tudi kulturno, etnično enoto in da bodo kot taki tudi ostali in se ne bodo preoblikovali bodisi v srbsko bodisi v

¹⁹ Prav tam, dok. št. 41, str. 344.

²⁰ Glej Dušan Lukač: Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918-1941. Beograd 1972; Gordana Vlajčić: Revolucija i nacije. Evolucija stavova vodstava KPJ i Kominterne 1919-1929 godine. Zagreb 1978; ista: KPJ i problemi revolucije. Rasprave o idejnom i organizacijskom razvitku KPJ između dva svjetska rata. Zagreb 1979; ista: Jugoslovenska revolucija i nacionalno pitanje (1919-1927). Zagreb 1987; Desanka Pešić: Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje (1919-1935). Beograd 1983; Latinka Perović: Od centralizma do federalizma. KPJ u nacionalnom pitanju. Zagreb 1984; Janko Pleterski: Narodi, Jugoslavija, revolucija. Ljubljana 1986.

²¹ RNV, dok. št. 14, str. 108.

²² Prav tam, dok. št. 20, str. 207.

²³ Prav tam, dok. št. 45, str. 366, 368, 371.

²⁴ Avtonomist, III, 7. 4. 1923, št. 14, Za zvezno državo.

hrvaško entiteto. Opozarjal je, da se habsburški Jugoslovani delijo na tri veroizpovedi - katoliško, pravoslavno in muslimansko - in na štiri ljudstva. Prvi veroizpovedi pripadajo Slovenci in Hrvati, drugi Srbi, "k tretji (pa) pomohamedanjeni Hrvatje in Srbi, predvsem nekdanje bosansko plemstvo". In "vsa ta tri oziroma štiri ljudstva", je poudaril I. Mazovec, se svoji identiteti ne bodo odrekla, saj "so Srbi zase, *Muslimani* (podčrtal J. P.) zase in mi Slovenci in Hrvatje zopet zase vzgojeni v posebnem miljeju, ki je produkt dolgih stoletij".²⁵

Dejstvo, da slovenski komunisti v razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923 niso posebej obravnavali muslimanskega narodnopolitičnega vprašanja, lahko najbolje pojasnimo z že navedeno ugotovitvijo, da je v njej prevladovala zlasti obravnava srbsko-hrvaških odnosov. Zato so seveda ob tej obravnavi najprej upoštevali problem svojega, slovenskega naroda. Glede druge jugoslovanske narodne problematike so obravnavali še makedonsko in črnogorsko vprašanje, ki jima je tedanja strankina teoretskopolična misel že pridajala večjo pozornost. Na muslimansko vprašanje pa so opozarjali v glavnem posamezni srbski in še hrvaški udeleženci v razpravi. Po eni strani zato, ker jim je bilo - v primerjavi s slovenskimi komunisti - zaradi zgodovinskih, političnih in ozemeljskih vidikov bližje in so ga lažje opazili. Po drugi strani pa so bili verjetno pozorni na muslimanski problem tudi zaradi svojih širokih in pri večini od njih tudi v resnici demokratičnih pogledov na nacionalno vprašanje v jugoslovanski državi. Med njimi velja omeniti zlasti T. Kaclerovića in K. Novakovića, ki obstoja posebne muslimanske nacionalne individualnosti nista omejevala le na Bosno in Hercegovino, pač pa je po njuni oceni obstajala tudi v Makedoniji. Kot smo že zapisali, se je stališče o obstoju posebnega muslimanskega naroda družbeno in politično uveljavilo šele v šestdesetih letih 20. stoletja v okviru tedanje Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ).²⁶ Vse do tedaj pa sta si Muslimane kot sestavni del srbskega ali hrvaškega naroda prilaščala ekspanzionistično usmerjena dela srbske in hrvaške narodnopolitične misli. Rešitev pred njima so Muslimani zlasti v drugi jugoslovanski državi med drugim iskali tudi v izjavljanju za "nacionalno neopredeljene" in v t. i. jugoslovanstvu, kar pa je bilo le ena od ovir v procesu njihove polne narodnopolitične emancipacije.²⁷ Ta proces, ki so ga nekateri vidni člani Komunistične stranke Jugoslavije opazili in podprli že leta 1923, je potekal skozi politično preizkušnjo v prvi in drugi Jugoslaviji, vpet je bil v surovo dogajanje druge svetovne vojne, zakrožil pa se je skozi kalvariziranje Muslimanov v vojni na ozemlju nekdanje SFRJ v letih 1991-1995. Upoštevanje etničnih posebnosti Muslimanov v razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923 tako lahko danes označimo za enega od sestavnih delov v zgodovinski celoti vseh teoretičnih, političnih, vojaških in diplomatskih prizadevanj za doseg enakopravnega položaja musli-

²⁵ Ivan Mazovec: Vzajemnost med Slovenci in Hrvati. Čas, VI, Ljubljana 1912, str. 138. - Na navedeni podatek me je prijateljsko opozoril akad. prof. dr. Janko Pleterški za kar se mu najlepše zahvaljujem.

²⁶ O pogledih KSJ in ZKJ na nacionalnost Muslimanov po razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923 glej Purivatra, Nac. razvitak Muslimana, str. 35, 47-129, 264; Suljević, Nacionalnost Muslimana, str. 172-250; Memić, Muslimani Crne gore, str. 527-528, 533-534.

²⁷ Prim. Purivatra, Nac. razvitak Muslimana, str. 33-36. O jugoslovanstvu kot nacionalni kategoriji glej Jurij Perovšek: Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja. Prispevki za novejšo zgodovino, 1999, št. 2, str. 7-24.

manskega naroda v zapletenih medsebojnih odnosih južnoslovanskih narodov v dvajsetem stoletju.

Jurij Perovšek

THE QUESTION OF THE ETHNIC PECULIARITY OF THE YUGOSLAV MOSLEMS IN THE
DEBATE ON THE NATIONAL QUESTION BY THE YUGOSLAV COMMUNISTS IN 1923

S u m m a r y

One of the very interesting aspects of the well known public political debate by the Yugoslav communists on the national question in 1923 was the opinion of some debaters that the Moslems were a separate ethnic group in the Yugoslav state. The idea did not prevail in the debate on the basis of which the Communist Party of Yugoslavia shaped its federal programme at its Third National Conference in January 1924 in Belgrade. Nevertheless, it was one of the arguments used by some debaters to support their claims that Yugoslavia was a multi-ethnic state in which the Serbs, with their hegemonical policy, oppressed other nations.

The idea of the ethnic peculiarity of the Moslems was particularly supported, among the Serb debaters, by Triša Kaclerović, Dr Sima Marković, Sima Miljuš and Kosta Novaković, and, among the Croat, by Dr Ante Ciliga and August Cesarec. According to Marković, it had both historical and religious grounds, whereas Kaclerović and Novaković claimed that, as a result of the Serb hegemony, the Moslems in Yugoslavia rallied around their political organisations - the Yugoslav Moslem Organisation in Bosnia and Herzegovina and in Džemijet in Macedonia. Miljuš and Ciliga wrote about the Moslems as a separate ethnic group without any specific argumentation. Novaković in Cesarec stood out among the debaters by pointing out that the Moslems, through their political organisations strove for an autonomous status in the Yugoslav state. Vladimir Martelanc, a Slovenian communist, also warned about the tendencies for autonomy by Moslem political organisations.

The idea of the Moslems as a separate nationality was finally accepted as late as 1968 by the successor of the Communist Party, the Alliance of the Communists of Yugoslavia (ACY), and was politically and constitutionally implemented within the framework of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The ACY was the country's only organised political force which directed the entire ideological, social, political and economic life. The recognition of the Moslems' ethnic identity in the debate on the national issue in 1923 can, today, be considered one of the elements in the historical whole of the theoretical, political, military and international endeavours to secure equality of the Moslem nationality in the complex mutual relations between the Yugoslav nations in the twentieth century.